

DEMJÁN ADALBERT

AZ 'ELTÉKOZOLTA VAGYONÁT' JELENTÉSŰ KIFEJEZÉS ELEMEINEK ELŐFORDULÁSA A TÉKOZLÓ FIÚ PÉLDÁZATÁNAK FORDÍTÁSAIBAN*

A fordítás alkotó munka, melynek során a fordító döntések sorozatát kénytelen meghozni. A bibliafordításban ez még inkább érvényes, hiszen az átültetendő szöveg különleges a maga nemében, szakrális célokat szolgál, s benne akár egyetlen szónak is nagy jelentősége lehet. A bibliafordítóknak ezért sok esetben kell mérlegelniük és választaniuk, főként, ha egy adott forrásnyelvi elemnek a célnyelvben több szóhajóhető egyenértékese létezik. A fordítói szóválasztást determináló erőket Albert Sándor nyomán két csoportra lehet bontani: a kompetencia-szintű és a performancia-szintű tényezőkre (vö. 2003: 96). Egyfelől jelen van tehát a célnyelv mint a lehetőségek – szinonimák és változatok – tára, másfelől a fordító mint nyelvhasználó a maga összetett determináltságával, aki alkotó munkája közben a nyelv kínálta lehetőségek közül válogat. A fordítástudomány pedig ezzel kapcsolatban újra és újra felteszi a kérdést: az egyes szubjektív alkotói-fordítói döntések mögött állnak-e valamilyen objektivitások. Rövid írásomban arra kívánok választ keresni, hogy milyen determináló tényezők ragadhatók meg a szóhasználat terén egy bibliai szöveg különböző tolmácsolataiban. A kiválasztott szöveg a tékozló fiú példázata (Lk 15, 11–32), a vizsgált elemek pedig az 'eltékozolta vagyont' jelentésű szerkezetet alkotó szavak.

A vizsgálat céljára összegyűjtöttem e szavak összes – önálló és együttes – megjelenéseit a forrásszövegekből, illetve több magyar fordításból. Az eredeti textusokban szerkezetlemei együtt kéthelyen jelennek meg (Lk 15, 13.30), a tékozlás fogalma önállóan egy (Lk. 15, 14), a vagyon fogalom pedig két helyen (Lk 15, 12a. 12b): ουσια^{12a}, βιος^{12b}, διεσκόρπισεν τὴν οὐσίαν αὐτοῦ¹³, δαπανήσαντος¹⁴, καταφαγών σου τὸν βίον³⁰ ~ *substantia*^{12a, 12b}, *dissipavit substantiam* *suam*¹³, *consummasset*¹⁴, *devoravit substantiam* *suam*³⁰. A fordításokban a következő kép tárul elénk: a) a korai szövegekben – MünchK.: *iobol*^{12a}, *vagot*^{12b}, *eltékozlotta iauat*¹³, *m̄g em̄ž tetuolna*¹⁴, *b̄h̄elte q̄ iauat*³⁰; JordK.: *yozagbol*^{12a}, *yozagot*^{12b}, *el tekozlya yozagat*¹³, *meg emeztete vona*¹⁴, *yozagath megh emeztette*³⁰; ÉrsK.: *marhaat*^{12a},

* A Miskolci Egyetem Magyar Nyelvtudományi Tanszéke és a K 69093-as OTKA-pályázat résztvevői által rendezett *Szövegagyományozódás és nyelvtörténet* című konferencián 2008. december 16-án Miskolcon elhangzott előadás szerkesztett változata. Nyelvi és Művelődéstörténeti Adattár 86.

Demján Adalbert Az 'eltékozolta vagyont' jelentésű kifejezés...

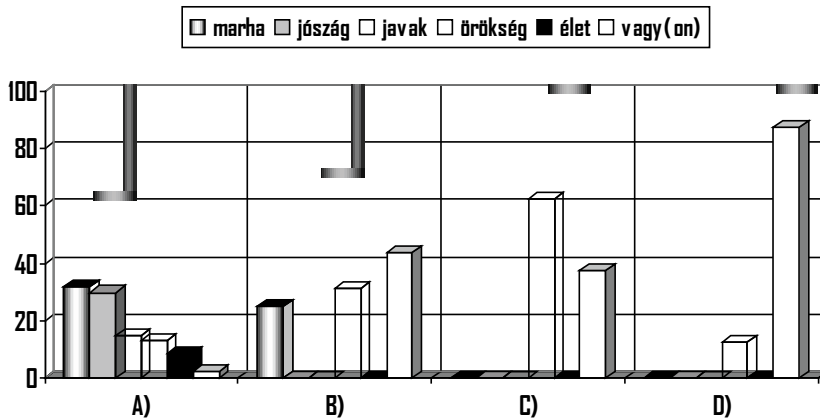
yozagat^{12b}, *eel thekozla yozagat*¹³, *el tekozloth volna*¹⁴, *yozagat el kewltötte*³⁰; PestiNTest.: *marhabol*^{12a}, *marhat*^{12b}, *el teko3la marhayat*¹³, *meg emeztet volna*¹⁴, *fel lakta marhadat*³⁰; SylvUT.: *marhábol*^{12a}, *iletüt*^{12b}, *marháiat elkölte*¹³, *el kölött volna*¹⁴, *iletedet fel lakta*³⁰; HeltUT.: *marhai*^{12a}, *marháiat*^{12b}, *marháiat eltékozla*¹³, *elköllet volna*¹⁴, *marhadat fel lacta*³⁰; FélegyháziUT.: *iofzagbol*^{12a}, *marhat*^{12b}, *marhaiat el tekozla*¹³, *elkölöt volna*¹⁴, *meg emeztette iofzagodat*³⁰; KárBibl.: *örökségből*^{12a}, *örökséget*^{12b}, *marháiat el tékozlá*¹³, *el tékozlott volna*¹⁴, *marhadat költötte el*³⁰; KáldiBibl.: *örökség*^{12a}, *öröfégét*^{12b}, *el-tékozlá örökségét*¹³, *meg-eméztett volna*¹⁴, *örökségét meg-eméztette*³⁰; MedgyesiPréd.: *jókból*^{12a}, *jokat*^{12b}, *el-tékozlá jauait*¹³, *el-fogyatot volna*¹⁴; KomáromiBibl.: *jószágból*^{12a}, *életet*^{12b}, *el-tékozlá jószágát*¹³, *el-költött volna*¹⁴, *meg-eméztette életedet*³⁰; TorkosUT.: *jószágból*^{12a}, *jószágot*^{12b}, *eltékozolta jószágát*¹³, *meg eméztettvólna*¹⁴, *javaidat költötte-el*³⁰, b) Vizsolyi Biblia későbbi kiadásában és revízióiban — Oppenheimi Bibl.: *örökségből, örökséget, eltékozlá marháját, eltekozlott, marhadat költötte el*, Váradi Bibl.: *örökségből, örökséget, marháját el-tékozlá, eltékozlott, marhadat költötte-el*, TótfalusiBibl.: *örökségből, örökséget, marháját eltékozlá, eltékozlott, marhadat költötte-el*, PetheBibl.: *öröfégéből, öröfégét, öröfégét el-tékozlá, el-tékozlott, marhadat költötte-el*, Biblia1878: *örökségből, örökséget, vagyont eltékozlá, elköltötte, vagyonodat eméztette el*, Biblia1908: *vagyonból, vagyont, vagyont eltékozlá, elköltött, eméztette föl a te vagyonodat*, KecskeméthyÚT.: *vagyonból, vagyont, vagyont eltékozlta, elköltött, ette meg vagyonodat*, RavaszÚsz.: *vagyon, vagyont, vagyont eltékozlta, elköltötte, eméztette föl vagyonodat*, c) a Káldi-reviziókban – SzepesyÚsz.: *részörökséget, örökséget, örökségét elpazarlá, megeméztett volna, öröfégét meg-eméztette*, TárkányiÚsz.: *örökségrészt, örökséget, elpazarlá örökségét, megeméztett, örökségét ellatorkoda*, Biblia1927: *örökség, vagyont, eltékozlá vagyont, elpazarolt, elmulatta vagyonodat*, KNV.: *örökség, vagyont, eltékozlta vagyont, elpazarolt, vagyonodat költötte*, d) a modern szövegekben – Biblia1990(1975) *vagyon, vagyont, eltékozlta a vagyont, elköltötte, tékozlta el vagyonodat*, Biblia1996(1973): *örökség, vagyont, eltékozlta vagyont, elpazarolta, vagyonodat pazarolta*.

Az adatközlést követően külön-külön megvizsgálom a szerkezet alkotóelemeit, miközben igyekszem megvilágítani a fordítók szóválasztásait befolyásoló tényezőket.

A 'vagyon' jelentésű szavak összességében négyszer jelennek meg a példázatban. A görögben a fogalmat kétféle lexéma jeleníti meg: az *οὐσία* ('vagyon' Lk 15,12a.13), illetve *βίος* ('javak, megélhetés' Lk 15,12b.30), a Vulgátában viszont mindenütt *substantia*-val feleltetik meg. A magyar szövegek megoldásai a következők: a) 15–18. századi magyar fordításokban (a továbbiakban főszövegek) 6 szinonima variálódik (zárójelben az előfordulási szám- és százalékos arány): *marha* (15/31,9ö), *jószág* (14/29,8ö), *jó/javak* (7/14,9ö), *örökség* (6/12,8ö), *ilet/*

élet (4/8,5ö), *vagy* (1/2,1ö); b) a Károlyi-kiadásokban és -revíziókban háromféle lexéma váltakozik: *örökség* (10/31,2ö), *marha* (8/25ö), *vagyon* (14/43,8ö); c) a Káldi-átdolgozásokban kétféle: *örökség/ részörökség/ örökségrész* (10/62,5ö), *vagyon* (6/37,5ö), d) és végül az újfordításokban szintén kétféle: *örökség* (1/12,5ö), *vagyon* (7/87,5ö).

Az alábbi ábra a különböző szinonim elemek százalékos arányait tükrözi a négy (A–D) csoporton belül.

A fentiek alapján kiderül, hogy a főszövegekben markánsabb szerephez három elem jutott a hat közül: a *marha*, a *jószág* és az *örökség*; jelentős még a *jó/javak* is. A *vagy* és a *élet/élet* elenyésző esetben fordul elő. A többi csoportban a felhasznált elemek száma lényegében háromra csökkent: *marha*, *örökség*, *vagyon*.

Az időben legelső elemek a MünchK.-ből valók, amely koraiságával némileg kiválik a főszövegekből, s ez a szóhasználatán tükröződik is, hiszen a legelterjedtebbnek kimutatott szavak egyike sem jelenik meg benne. A *jó/javak* háromszori előfordulása a kódexben ugyanakkor azt mutatja, hogy a szerzője számára ez volt a *vagyon* fogalomnak a leginkább megfelelő szó, sőt mivel jelen van több a MünchK.-hez korban közel álló munkában is, talán ez lehetett a forrásnyelvi *substantia* egyik legkorábbi magyar ekvivalense. A kódex másik szava a *vagy* a többi főszövegből teljesen hiányzik, és csak a 19. század második felében tűnik fel ismét. S bár ez a szó a Huszita Bibliában többször is felbukkan a latin *substantia* helyettesítőjeként (vö. Nyíri 1993), az adott jelentésben való használata valószínűleg még csak alkalmilag jöhetett számításba. Az ekvivalencia létrejöttét talán maga a latin szó indukálhatta, hiszen a *vagy* mintegy annak tükörfordítása.

Ha megfigyeljük az A csoportban domináló szavak időbeli eloszlását, kiderül, hogy a kódexekben közülük a *jószág* a leggyakoribb, azt követően viszont háttérbe szorul. A *marha* a 16. század első harmadában tűnik fel a fordításokban, majd egészen a századvégig szinte uralja a szóhasználatot. A 16. és 17. század fordulóján felbukkan az *örökség* is, és fokozatosan nyer teret a szövegekben, sőt kezd domináns szerepet betölteni bennük. A korabeli szójegyzékek, szótárak, kódexszövegek stb. anyaga azt mutatja, hogy mindhárom szó már a 16. század elején általános használatban volt (vö. Gl., NySz. I–III.). De az is kiderült, hogy míg a *marha* és *jószág* ez időben megszokott ekvivalense volt a latin *substantia*-nak (vö. MA.), emellett szoros szinonimitást mutatnak, s a használatban egymást válthatják (ÉrsK., FélegyháziUT.), addig az *örökség* elsősorban a latin *hereditas*-nak volt lekötve (vö. Gl.), s az előbbiekkal szinonim jelentést csak a kontextusból adódóan kaphatott. Ezek az ekvivalencia-kötöttségek (szótári megfelelések) párosulva a korban elfogadott fordítói szokásokkal magyarázhatják a fent vázolt időbeli eloszlást, indokolhatják az egyes szavak variálhatóságát és tényleges variálódását. Tudjuk ugyanis, hogy a kódexek korában többnyire a szószertiség elve uralkodott a fordításban, ami az említett ekvivalencia-relációkkal párosulva azt eredményezhette, hogy jobbra a *marha* és *jószág* lexémákat alkalmazták, mivel ezek voltak a korban elterjedt, elfogadott egyenértékesei, mintegy szótári megfelelői a forrásnyelvi szónak. Később viszont sokkal inkább előtérbe került az értelem szerinti fordítás elve, ez pedig kedvezhetett a *örökség* feltűnésének és terjedésének, mivel a fentebb említett korlátozások enyhültek.

De miért tűnik el a *jószág* egy időre, s miért foglalja el helyét a *marha*, holott mindkettő az eredeti szó megszokott ekvivalense volt. Erre pontos választ adni nehéz. Gondolhatunk esetleg a szavak használati és stílusértékében bekövetkezett változásra, vagy gyakorisági eltérésekre. De a szöveghagyomány hatásának lehetősége szintén felvetődhet, az ugyanis eléggé közismert és számos kutató által igazolt tény, hogy a bibliafordítók ismerték a megelőző fordításokat, sőt többekévé fel is használták azokat a saját szövegük megalkotásában. Emellett minden bizonnyal élt a szóbeliségben is egy hagyomány, amely egyrészt megelőzte az írottat, majd vele párhuzamosan létezett, és e két vonulat egymást erősíthette. El tudom ezért képzelni, hogy a *marha* használatát, a korban élő más egyenértékesekek rovására (*javak*, *jószág*), ez a kettős tradíció szintén előmozdíthatta.

A forrásszöveg sokrétű hatása néhol mintha még azt is befolyásolta volna, hogy hányféle szó jelenjék meg a fordításban. A főszövegek közt példának okáért akad több is, amely a Vulgatahoz kötődik abban, hogy akárcsak Jeromos, egyféle szót használ valamennyi helyen: a JordK.: *yozag*, Káldi: *örökség*. A görög szövegből fordítók nagy része viszont, eredetijéhez hasonlóan legalább kétféle lexémával élt, s ez oldotta az egyes szavak (pl. *marha*) dominanciáját, segítette más elemek (pl. *örökség*, *jószág*) megjelenését, újbóli alkalmazását, terjedését.

Az *ilet/élet* szó használata pedig egészen biztosan a forrásszöveg közvetlen befolyásának eredménye, hiszen szoros kapcsolatban áll a görögben levő *βίος*-szal. Elsőként Sylvester János munkájában fedezhetjük fel, két alkalommal bukkan elő párhuzamosan a görög szóval. A jelenségre Balázs János is utalt (1958: 254–5): „Sylvester [...] Figyelmét nem kerülte el, hogy a szóban forgó helyeken a görögben két rokon értelmű szó szerepel. Ezért az elsőt „marhá”-nak fordította, a másodikat a görög eredetinek megfelelően „ilet”-nek.” Ugyancsak hűen követi a görögöt Komáromi Csipkés a *jófszág* és *élet* szavak kombinálásával. E két fordító szóválasztását tehát részben a forrásszöveg, részben pedig a korábban vázolt ekvivalencia-relációk is determinálták.

A B és C csoportban több Károlyi- és Káldi-revízió, valamint újabb kiadás van. Mikor ezek szóhasználatát vizsgáljuk, nem hagyhatjuk figyelmen kívül az alapszövegüket sem. A velük való összevetés után láthatóvá vált, hogy Károlyiék szóhasználatán a 17. és 18. századi újabb kiadások szinte semmit sem változtattak (lásd Oppenheimi Bibl., Váradi Bibl., TótfalusiBibl., PetheBibl.). Ez pedig fontos következményekkel jár elemzésünk szempontjából. A *marha* és az *örökség* szavak frekvenciája ebben az időszakban tudniillik egyenes összefüggésben áll a Károlyi- és a Káldi-féle Bibliával, megjelenésük nagyrészt ezek hatásának tudható be, amennyiben ugyanis e kiadványok szavait kivesszük a sorból, akkor e korszakból teljesen eltűnik a *marha* és *örökség*, s csak a *jó/javak*, *jószág* és *élet* lexémák maradnak. Ha elvégezzük ugyanezt a műveletet a későbbi 19–20. századi Káldi- és Károlyi-revíziókkal, az *örökség* előfordulásának jelentős csökkenését tapasztaljuk. Mindez pedig azt jelenti, hogy az újabb kiadások és revíziók szóválasztását a nagy elődök szóhasználatára erőteljesen determinálta, azaz a saját koruk szókincsében fellelhető ekvivalensek közül nem teljesen szabadon, hanem a tekintélyes bibliák szöveg hagyományának hatására választottak.

A tekintélyes Bibliák hatása azonban nyilván csak addig tarthatott, amíg az általuk használt szavak valós alternatívaként éltek a későbbi fordítók számára. Amint ugyanis valamelyik, bizonyos oknál fogva — használati visszaszorulás, kiveszés, jelentésmódosulás stb. — kikerült a választható lehetőségek közül, a revíziók végzői kénytelenek voltak új ekvivalens után nézni. A mi esetünkben ez történt a *marha* és a *jószág* szavakkal. Jelentésük az idővel szűkült: a *marha* használati értéke a háziállatok, a lábasmarha, majd tovább szűkülve a szarvasmarha jelölésére korlátozódott, a *jószág* pedig a lábasjószág jelölésére. E jelentésváltozás nyomán egy idő után már nem voltak alkalmasak a forrásnyelvi fogalom közvetítésére, s ez indokolhatja visszaszorulásukat, majd eltűnésüket. Ezt láthatjuk a 19. század Károlyi-átdolgozásaiban, ahol a Vizsolyi Biblia *marha* szavait rendre felcserélték a *vagyon*-nal. Ez nyilván annak tudható be, hogy addigra a *marha* jelentésében a változások lezajlottak, illetve a korábban egyedül a MünchK.-ben és talán

alkalmilag megjelenő *vagy(on)* ekkora már szokásossá vált ebben a forrásszavakkal ekvivalens jelentésben.

Mindezen folyamatok nyomán alakul ki az a szituáció, hogy a 19. és 20. században igazából csak két elem állt valós alternatívaként a fordítók előtt: a korai időktől használatban levő és jelentését megőrző *örökség*, és az újonnan elterjedő *vagyon*. Felmerülhet ugyanakkor a kérdés, miért nem realizálódnak más lehetséges alternatívák, pl. a *javak*. Ebben a hagyománynak, a két nagytekintélyű fordítás befolyásának lehet elsődleges szerepe. Ennek egyenes következménye az *örökség* magas frekvenciája, főként a Káldi-reviziókban és a katolikus szövegekben. Ugyanennek tudható be az is, hogy a protestáns szövegekben a *vagyon* uralkodik, ugyanis az 1908-as Károlyi-átdolgozás e szó alkalmazásával új hagyományt indított. Szintén a hagyomány nyomait fedezhetjük fel az újfordítások szóhasználatában: a katolikusban továbbra is jelen van az *örökség*, a protestánsban viszont csakis a *vagyon* szerepel. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni azt sem, hogy a nyelvhasználati szokás ugyancsak ez irányba hatott, hiszen az adott jelentésben ma épp ezek a szavak a leggyakoribbak.

Ezek után rátérek a címben megadott kifejezés második elemére, a tékozlás fogalmára. Ez az első megjelenésekor, a 13. versben szinte végig a *tékozol* szóval lett átadva, az egész anyagban mindössze két eltérő megfogalmazást találtam: SylvUT.: *elkölte*; SzepesyÚSz. 1834: *elpazarlá*. A kivételek azt jelzik, hogy korábban is és később is lett volna más választása a fordítóknak. Ezt megerősítik azok a vizsgálataim, amiket a korszakbeli latin-magyar ekvivalencia-viszonyok terén végeztem a *dissipo* szó kapcsán. Eredményül azt kaptam, hogy akár a latin szó magyar megfeleltetési szokásait (*dissipo* = *elhányom*, *elszéllesztem*, *pusztítom*, olykor *tékozlom*; vö. MA., PPB.), akár a *tékozol* szó latin forrásnyelvi megfelelőit nézem (Gl. *tékozlás*, *tékozlom* = *prodigalitas*, *dissipare*, *abligurio*, *devestatio*, PestiNom. *tékozló* = *prodigus*, *decoctor*, *discintus*, *largus*, MA. *eltékozlom* = *prodigo*, *disperdo*, PPB. *eltékozlom* = *dilapido*, *disperdo*, *abligurio*), nincs szoros kötöttség a *dissipo* és *tékozlom* között, a fordítók tehát elvben többféle szinonim lehetőség közül választhattak volna. A görög alapszó (*δισεκόρπισεν*) szintén többféle lehetőséget kínál az átváltásra: *szétszór*, *elszélleszt*, *széthány*, *eltékozol*. Az, hogy mégis szinte kivétel nélkül a *tékozol* szót használták, véleményem szerint a példázat szövegében és elnevezésében tapasztalható többszázados hagyománynak tudható be. Ez az elnevezés — A tékozló fiú — minden bizonnyal nagyon korán kialakult (akár a 11–12. században), feltehetőleg még a szóbeliségben, s a köztudatban való korai rögződésével e szót már a kezdetekben szinte predesztinálta a fogalom példázatbeli jelölésére. Később pedig a szóbeli és írásbeli hagyomány egymást erősítve fenntartotta az alkalmazását.

A második alkalommal a fogalmat a latinban és a görögben egy-egy rokon értelmű lexéma jeleníti meg. A *consummaset* alapszavát a latin–magyar szótárak

meglehetősen egységesen két szóval feleltették meg: *megemészt* és *elkölt* (vö. MA., PPB.), közülük az előbbinél erősebb köteléket tételezek fel a latin és a magyar szó között, egyrészt, mivel minden szótárban ez az első elem, másrészt mert a *megemészt* latin megfelelői közt a *consumo* szinte minden korai emlékből megtalálható (vö. Gl., NySz.). Nem véletlen ezért, hogy a legkorábbi szövegekben és azt követően is többször a *megemésztet*-tel feleltették meg, s korszakunkban is ez a leggyakoribb ekvivalense a szónak. A második legfrekvenciáltabb elem, az *elkölt*, a görögből fordított szövegek sajátja, a *δαπανήσαντος*¹⁴ alapszava ugyanis közvetlenül kiadást, költséget jelent. Az ÉrsK.-ben és Károlynál újból a *tékozol* jelentkezik, részben bizonyára a fentebb említett tényezők hatására is. A Medgyesi szövegében látható *el-fogyatot* a *megemésztett* szinonimája (vö. CzF. *emésztés* al.) ugyan, de egyszeri előfordulása miatt szerintem itt alkalmi megfeleltetésnek tekinthető. A későbbi szövegek szóválasztása részben a tradíció hatására történt: a Károlyi-kiadások és a 19. századi Káldi-átdolgozások kiinduló szövegük szóhasználatát megőrizték. Mindkét vonalon bekövetkezik azonban a váltás. A Károlyi-revíziók talán a forrásszövegek szinonimavariálására reagálva felcserélik a *tékozol*-t *elkölt*-re, a Káldi-revíziókban pedig talán az archaizálás kerülése, a modernizálás szándéka idézte elő a *megemésztett* → *elpazarolt* cserét. E cserék aztán láthatóan hatással voltak a legújabb fordításokra is.

A 30. versben a források újabb rokon értelmű szóval éltek. Mind a *devoravit*, mind a *καταφαγών* elsődlegesen 'megesz, elnyel, felfal, megemészt' jelentéssel bír, mely jelentésekből aztán mindkét nyelvben kialakult az átvitt 'felemészt, eltékozol, elpazarol' értelem (vö. Cal., MA., PPB., Varga 1992). A főszövegek nagy részében a konkrét jelentést is magukban hordozó lexémák vannak többségben: *benyelte, megemésztette, fellakta*. Mellettük csupán egy olyan elem jelenik meg, mely eleve az átvitt értelmet közvetíti: az *elkölt*. A Károlyi-kiadások most sem változtatnak a szóhasználaton, a revíziók viszont visszatérnek az eredetit jobban megközelítő megoldásokhoz: *el-/fölemésztette, ette meg*. A Káldi-átdolgozások ezzel szemben inkább az elvontabb megfogalmazás felé hajlanak: TárkányiÚSz.: *ellatorkodta*; Biblia1927: *elmulatta*; KáldiNV.: *elköltötte*. Ez utóbbi tendencia az újfordításokra ugyancsak jellemző: Biblia1990(1975): *eltékozolta*; Biblia1996(1973): *elpazarolta*.

Összesítve az adatokat: legtöbbször a *tékozol* fordul elő (30 ×), és mindvégig jelen van a szövegekben; a második leggyakoribb az *elkölt* (18 ×), ezt követi szorosán a *megemészt, felemészt* (14 ×), mindkét szó fellelhető a korszak egészében. A többi elem jóval kevesebbszer bukkan elő: öt esetben lelhető fel az *elpazarol*, háromban a *fellak*, és egy-egy szövegben a *benyel, elfogyat, ette meg, ellatorkodta, elmulatta*. Az eredmények alapján a *tékozol, megemészt* és *elkölt* szavak tekinthetők mindvégig a szókincsből a példázat 'tékozolás' fogalmának kifejezésre legtermészetesebben mozgósítható elemeknek, azaz a fordítók mentális lexikonában

e fogalomhoz leginkább társuló lexémáknak. S ebben bizonyára nem kis szerepe lehetett a szövegtradíciónak. A többi szó használata alacsony frekvenciájuk okán alkalminak tekinthető. Ezek vagy kevésbé megszokott, szűkebb körben elterjedt ekvivalensek, s ezért nem fordulnak elő gyakran — például: *fellak, benyel, elfogyat, ellatorkodta* —, vagy éppen az emlegetett szöveghagyomány hatására szorulnak háttérbe, mint az *elpazarol*.

Végezetül egy érdekesség. Mind a vagyon, mind a tékozlás fogalmak átadásában, mint láthattuk a hagyományozódás jelentős szerepet játszott. Ugyanakkor van ennek a jelenségnek egy speciális vonása, mégpedig az, hogy időben előrehaladva egyre erősödően felekezeti vonalon érvényesül, azaz külön hagyománya alakult ki a protestáns és a katolikus fordítású Bibliának. Ezt a példázatról készült disszertációmban számos példán kimutattam, de az itt vizsgált elemek fordításában szintén tetten érhető. A *marha* használata például a 16. században elsősorban a nem katolikus szövegekre volt jellemző, majd a Károlyi-féle Biblia nyomvonalán, azaz a protestáns fordításokban, találkozunk vele. Ezzel szemben az *örökség* a katolikus Bibliákban volt jelen markánsabban, és van jelen ma is, minden bizonnyal Káldi szövegének hatására. Az *elkölt* kizárólag a protestáns fordításokban bukkan fel a kezdetekben, majd a Vizsolyi Biblia által megerősítve a mai napig használják itt (katolikus vonalon egyedül a KáldiNV. alkalmazza), a *pazarol* viszont a katolikus textusok sajátja, protestánsban egyszer sem jelenik meg. A hagyomány nyomása is eltérőnek mutatkozik: a protestáns tradíció erősebb, a katolikus valamivel gyengébb, s ez elsősorban az újítások gyakoriságban és merészségében érhető tetten. E mögött minden bizonnyal az áll, hogy a Vizsolyi Biblia szövege (majd a revideált változat szövege) sokkal erőteljesebben ivódott bele a hívők, sőt az egész nyelvközösség tudatába, mint a Káldié, így az újításoknak jobban ellenállt és ellenáll ma is.

Rövidítések, források és felhasznált irodalom:

1. Biblia1878. = *Új Testamentom*. Fordította Károlyi Gáspár. Átdolgozta: Györy Vilmos–Menyhárt János–Filó Lajos. Kiadja A Brit és Külföldi Biblia-Társulat. Budapest.
2. Biblia1908. = *Új Testamentom*. Fordította Károlyi Gáspár. Kiadja A Brit és Külföldi Biblia-Társulat. Újabb kiadás. Budapest, 1915.
3. Biblia1927. = *Újszövetségi Szentírás*. Fordította Káldi György. Átdolgozta a Szent István-Társulat Szentírás-bizottsága. Budapest.
4. Biblia1990(1975). = *Biblia*. Kiadja a Református Zsinati Iroda Sajtóosztálya. Budapest.
5. Biblia1996(1973). = *A Biblia, Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás*. Szent István Társulat. Budapest.
6. ÉrsK. = *Érsekújvári Kódex*. [1529–1531.] Közzéteszi Volf György. Budapest, 1888. (A tékozló fiú: Nyttár. IX. 11–3).
7. FélegyháziUT. = *AZ MI VRONC IESVS CHRISTVSNAC Vy Testamentoma...* Ford. Félegyházi Tamás. Debrecen, 1586.
8. HeltUT. = *A JESVS Christvsnak wy testamentoma...* [Ford. Heltai Gáspár és munkatársai.]

- Kolozsvár, 1562. RMNy. 186
9. JordK. = *Jordánszky-kódex*. [1516–1519.] Hasonmás kiadás: Budapest, 1984. Kiadva még: RMNy. V. A tékozló fiú: 581-3.
 10. KecskeméthyÚT. 1931 = *Új Testamentom, azaz a mi Urunk Jézus Krisztusnak Új Szövetsége*. Magyar nyelvre fordította Károli Gáspár. A bevett hellén szöveggel egybevetette és átdolgozta Kecskeméthy István. Kiadja a Skót Nemzeti Biblia-Társulat, Budapest és S.G.M. London.
 11. Káldi. = *Szent Biblia*. Ford. Káldi György. Bécs, 1626. Hasonmás kiadás: Budapest, 2002.
 12. KáldiNV. 1997. = *Ó- és Újszövetségi Szentírás*. A Káldi-féle szentírásfordítás nyelvében megújítva, javítva a Neovulgáta alapján. Szent Jeromos Bibliatársulat. Budapest.
 13. KárBibl. = *Szent Biblia*. [Ford. Károlyi Gáspár és munkatársai]. Vizsoly, 1590. Hasonmás kiadás: Budapest, 1981.
 14. KomáromiBibl. = *Magyar Biblia*. Ford. Komáromi Csipkés György. Leyden, 1685/1718. Faksimile: Debrecen, 2000.
 15. MedgyesiPréd. = Medgyesi Pál: *Ketseg torkabol kihatlo lelkek*. Sárospatak, 1658.
 16. MünchK. = *A Müncheneri Kódex 1466-ból*. Szerkesztette Nyíri Antal. Budapest, 1971. Kiadva még: RMNy 3.; Nytár. 1.
 17. NA27 = *Novum Testamentum Graece*. Aland, Barbara–Aland, Kurt–Karavidopoulos, Johannes–Martini, Carlo M.–Metzger, Bruce M. (eds.). 27th ed. Deutsche Bibelgesellschaft. Stuttgart, 1993.
 18. Oppenheimeri Bibl. = *Szent Biblia*. Ford. Károlyi Gáspár. Kiadva Szenci Molnár Albert által. Oppenheim, 1612. Faksimile: 2002.
 19. PestiNTest. = *Nouum Testamentum...* Ford. Pesti Gábor. Bécs, 1536. Hasonmás kiadás: Budapest, 2002.
 20. PetheBibl. = *Szent Biblia*. Fordította Károlyi Gáspár. Kinyomtattott Pethe Ferenc által. Utrecht, 1794.
 21. RavaszÚsz. = *Az Újszövetség*. Fordította Ravasz László. Ligonier, Pennsylvania, U.S.A. 1971.
 22. SylvUT. = *Vy Testamentū magyar néhwen...* Ford. Sylvester János. Sárvár-Újsziget, 1541. Hasonmás kiadás: Budapest, 1960.
 23. SzepesyÚSz. = *Szent Irás, vagyis az Új Szövetségnek Szent Könyvei magyarul Káldi György után*. [A latin és görög eredetik figyelembevételével átdolgozták] Szepesy Ignác felügyelete alatt. Pozsony, 1834.
 24. TárkányiÚSz. = *Az Új Szövetség szent könyvei... Káldi György fordítása nyomán*. Átdolgozva Tárkányi B. József által. Eger, 1865.
 25. TorkosUT. = *A' mi urunk Jésus Kristusnak Uj Testamentoma*. Ford. Torkos András. Wittenberg, 1736.
 26. TótfalusiBibl. = *Szent Biblia*. Fordította Károlyi Gáspár. Kinyomtatta M. Tótfalusi Kis Miklós. Amszterdam, 1685. Új kiadás: Budapest, 1989.
 27. Vulgata. = *Biblia Sacra*. Iuxta Vulgata versionem. Rec. Robertus Weber. Stuttgart, 1975.
 28. Albert Sándor 2003. *Fordítás és filozófia*. Budapest.
 29. Balázs János 1958. *Sylvester János és kora*. Budapest.
 30. Gl. = Berrár Jolán–Károly Sándor (szerk.) 1984. *Régi magyar glosszárium*. Budapest.
 31. MA. = Szenci Molnár Albert 1604. *Dictionarium Latinoungaricum*. Nürnberg. Faksimile: Budapest, 1990.
 32. NySz. = Szarvas Gábor–Simonyi Zsigmond (szerk.) 1890–1893. *Magyar Nyelvtörténeti Szótár I–III*. Budapest.
 33. Nyíri Antal (szerk.)1993. *A Müncheneri Kódex magyar–latin szótára*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
 34. Cal.= Ambrosii Calepini 1585. *Dictionarivm decem lingvarvm*. Lvgdvni. Kiadva: *Calepinus latin – magyar szótára 1585-ből*. Sajtó alá rendezte Melich János. Budapest, 1912.
 35. CzF. = Czuczor Gergely–Fogarasi János (szerk.) 1870. *A magyar nyelv szótára*. Budapest.

Demján Adalbert *Az 'eltékozolta vagyonát' jelentésű kifejezés...*

36. PestiNom = Pesti Gábor. *Nomenclatura sex linguarum...* Bécs, 1538. Hasonmás kiadás: Budapest, 1922.
37. PPB. = Pápai Páriz Ferenc 1767. *Dictionarium Latino-Hungaricum [...] locupelatum intentione ac labore Petri Bod.* Hasonmás kiadás: Budapest, 1995.
38. Varga Zsigmond J. (szerk.) 1992. *Görög–magyar szótár az Újszövetségi iratokhoz.* Református Zsinati Iroda Sajtóoszt. Budapest.

ADALBERT DEMJÁN

The Occurrence of Hungarian Constructing Elements of the Term 'wasted his property' in Different Translations of the Parable of the Prodigal Son

The present study has investigated the occurrence of varied constructing elements of a special expression, i.e. wasted/squandered/ etc. his property/money/goods/substance etc. (δυσκόρπισεν τὴν οὐσίαν αὐτοῦ — dissipavit substantiam suam) of the parable of the Prodigal Son (Luke XV. 11 to 32) in several Hungarian versions with the aim to clear up the determining factors in divergent wording by a definite version. Data are collected from 15–20 century Bible translations, altogether 26 items, prepared to and used by different denominations. First, these elements of collocation are separately scrutinized, than the result summed up according to date of the translation, than tendencies behind the chosen linguistic process are cleared up.

Another stage of the study is the interpretation of implied tendencies. Dictionaries, lists of special words and other sources are consulted to shed light on the linguistic situation of equivalencies, semantics and incidencies. Consequently the influence of earlier translations on the wording of later Bibles can be indicated in Hungarian textual tradition. Individual translators' veneration of ancient tradition and as well inclination to innovation are pointed out. Both tendencies are present in their mind and also in use by separate denominations, and the determining factors there can be clearly detected. Translation technics which on the one hand tend to be subjective, on the other hand seem influenced by objective factors, represented in selection of words and in unrevealed means of distinction.